

ЦЕРКОВНЕ ПРОКЛЯТТЯ ГЕТЬМАНА ДЕМ'ЯНА МНОГОГРІШНОГО

У статті розглядається історія церковного прокляття, накладеного на гетьмана Д. Многогрішного константинопольським патріархом у 1670 р. Встановлюється особа ініціатора цього демаршу та мотиви такого кроку.

Ключові слова: Д. Многогрішний, Р. Ракушка-Романовський, церковне прокляття, інтрига, 1670 р.

В сучасній політичній реальності ми маємо численні спроби залучення церковного ресурсу задля досягнення додаткового політичного результату. Церковний важіль, зокрема, активно використовується кремлівською владою по відношенню до України. Але використання впливу церкви світськими владними структурами – явище не нове в українській історії.

В ранньомодерні часи релігійне світобачення було основою психології людей, а церква, як регулятор релігійного життя, мала вирішальний вплив на людський світогляд, тому вивчення всіх аспектів церковного життя є надзвичайно важливим для кращого розуміння психології представників минулих поколінь та їхнього духовного буття.

У 1670 р. владу церкви, а саме патріарха константинопольського, було використано проти гетьмана Лівобережної України Дем'яна Многогрішного.

Про загальні обставини цієї справи нам повідомляють декілька джерел. Літопис Самовидця дуже стисло говорить про факт накладення церковного прокляття на гетьмана: «...протопопа браславський вивезл соборную клятву от святішого патріархи на задніпрянського гетьмана Демяна Многогрішного...» [1, с. 110]. Більш детальну інформацію по справі знаходимо в листуванні між українськими та московськими можновладцями і церковними діячами [2, с. 229–230; 3, с. 411–416].

За вище вказаними джерелами видається можливим коротко окреслити хід подій наступним чином. У 1670 р. митрополитом київським Йосипом Тукальським за сприяння правобережного гетьмана Петра Дорошенка до Стамбула, а саме до патріарха константинопольського, було відправлено посольство на чолі з брацлавським протопопом Романом Ракушкою-Романовським. Посольство мало на меті отримати від патріарха підтвердження права на митрополичу кафедру для Й. Тукальського, а також затвердження львівським єпископом Йосипа Шумлянського, прибічника гетьмана П. Дорошенка [4, с. 160].

Вище наведені завдання було успішно виконано, але окрім цього керівнику посольства вдалося отримати на гетьмана Д. Многогрішного «неблагодаренну грамоту», тобто останнього було

відлучено від церкви та проклято.

Церковне прокляття, безперечно, стало значною неприємністю для Д. Многогрішного. З метою виправлення ситуації він звернувся за допомогою до московського царя, який мав дуже значний вплив на константинопольського патріарха. Цар відгукнувся на це прохання. З Москви до Стамбула було відправлено посольство під керівництвом Христофорова, яке позитивно вирішило питання на користь Д. Многогрішного.

Історії церковного прокляття гетьмана Д. Многогрішного дослідники багаторазово приділяли значну увагу як в контексті вивчення біографії гетьмана, так і в контексті історії церкви. Але й досі немає одностайності по деяким аспектам цієї проблеми. Зокрема, думки дослідників розділились щодо питання про ініціатора та мотиви цього політичного заходу з використанням на той час безперечно всеохоплюючого впливу церкви.

Так, наприклад, М. Максимович вважав, що цей захід було інспіровано П. Дорошенком [5, с. 744]. Цієї ж думки дотримується Т. Таїрова-Яковлева, зазначивши, що вважаючи Д. Многогрішного зрадником, П. Дорошенко в якості помсти «исходатаствовал» у патріарха прокляття [6, с. 298–299]. В. Вечерський доповнює мотиваційну картину, стверджуючи, що церковне прокляття було накладено «за похищение гетманской булави» на прохання П. Дорошенка [7, с. 164].

Інші, як, зокрема, С. Соловйов, головною причиною церковного прокляття гетьмана називає боротьбу за вплив між церковними ієрархами Правого та Лівого берегів Дніпра [3, с. 411]. В. Ейнгорн категорично стверджує: «...Ракушка называвшийся уже Романовским, конечно, по поручению Иосифа Тукальского выхлопотал у патриарха грамоту...» [8, с. 696].

Третя точка зору називає винуватцем демаршу керівника посольства – отця Романа, протопопа брацлавського. Мотивом останнього вважається особиста помста гетьману Д. Многогрішному. Прибічником такого бачення є, зокрема, М. Костомаров, який, щоправда, дуже побіжно торкнувся нашої проблеми [9, с. 305]. М. Петровський прямо говорить: «...Ракушка зайнявся в Царгороді й особистою справою. ...щоб повернути своє майно, а одночасно й помститися Многогрішному...» [4, с. 161]. Д. Дорошенко підтримує цю версію, додаючи трохи емоційного забарвлення: «...здається, ціла справа була ділом самого таки мстивого Ракушки» [10, с. 313].

Встановлення ініціатора та мотивів організації такого непересічного демаршу проти гетьмана Д. Многогрішного видається дуже важливим для кращого розуміння світогляду діячів тієї епохи, ситуації, яка склалась на той час в Україні, та методів боротьби в умовах громадянського протистояння

між лівобережним та правобережним гетьманами.

Для встановлення ініціатора накладення церковного прокляття та його мотивів треба уважніше придивитись до загальнополітичної ситуації, яка склалась на той час в Україні, та самої постаті керівника посольства – отця Романа.

Автор Літопису Самовидця, наказний полковник ніжинський за полковництва Василя Золотаренка та генеральний підскарбій за гетьманування Івана Брюховецького, Роман Ракушка-Романовський був дуже впливовим представником лівобережної старшини. Але з приходом до влади Д. Многогрішного він втратив не тільки високий соціальний статус та майно на Лівобережжі, а й був вимушений емігрувати на Правобережжя, де стає священником і займає посаду брацлавського протопопа. У вищесказаному однозначно проглядається можливість наявності особистого мотиву для ворожих дій по відношенню до Д. Многогрішного. Крім того, звертає на себе увагу те, як подано дану ситуацію самим отцем Романом в Літописі Самовидця. Вказано, що церковне прокляття на Д. Многогрішного накладено задля того, «... жеби ніхто инший не отзивался метрополитом и архиепископом киевским...», а також за те, що гетьман «в пиху вознесшися» [1, с. 110]. Яким чином покарання гетьмана може стати профілактикою захоплення київської митрополії – не пояснюється, що створює враження штучності виправдання. Згадка ж «пихатості» Д. Многогрішного, можливо, знову ж натякає на особисте сприйняття автором даної ситуації.

В Літописі Самовидця, тобто отця Романа, читаємо про те, що після винесення рішення про прокляття гетьман був покараний Богом: «...легче собі тоє поважил, еще ся срожачи, але зараз оного Господь Бог скарал, же спадши з ганку, шию зломал, же час немалій не могл говорити, що пришовши до здоровя, не хотіл ся упам'ятати, що напотом оному нагородилось зле» [1, с. 110]. Але хвороба гетьмана в результаті падіння з ганку, за повідомленням протопопа ніжинського Сімеона Адамовича, сталася в грудні 1670 р. [8, с. 730]. Про церковне прокляття Д. Многогрішному стало відомо не пізніше червня [2, с. 229–230]. А вже у жовтні він отримав з Константинополя «благословенную» грамоту, тобто прокляття було знято [8, с. 718–719]. Бажання пов'язати хворобу гетьмана з церковним прокляттям ще раз вказує на особисті мотиви отця Романа. Маємо явну видачу бажаного за дійсне.

В самому тексті «неблагословенної» грамоти бачимо, що єдиним звинуваченням проти Д. Многогрішного є пограбування останнім майна Р. Ракушки-Романовського [3, с. 413].

Також важливим моментом є те, що під час перемовин з московським посланцем Христофоровим константинопольський патріарх

стверджував, що не знав, що фігурантом справи є гетьман Д. Многогрішний. І справді «неблагословенна» грамота видана на Демка Ігнатенка, без будь-яких згадок про статус особи та вказівок титулу [3, с. 413].

Видається сумнівним використання подібного неконкретного формулювання у випадку, якби це справді був політичний демарш. Занадто багато лишається поля для маневру звинуваченому. Та й результатом були б тільки короткотривалі проблеми, створені для гетьмана Д. Многогрішного і в результаті з боку останнього – тільки роздратування по відношенню до організатора демаршу. Але в цей час ані П. Дорошенку, ані Й. Тукальському не вигідно було дражнити гетьмана.

На початок літа 1670 р. Д. Многогрішному вдалося взяти під контроль всю територію Лівобережжя, тобто його владу визнали полки, які раніше трималися П. Дорошенка [6, с. 298]. Сталось це достатньо безкровно, в основному через те, що сам П. Дорошенко не дуже й опирався, маючи достатньо проблем на Правобережжі. Відомо, що в травні татарські підрозділи з'явилися на Чигиринщині, і не виключено, що кілька днів навіть тримали в облозі саму гетьманську резиденцію. Окрім того дуже гострим залишалось протистояння з іншими претендентами на гетьманську булаву – Михайлом Ханенком та Петром Суховієм [11, с. 244].

Таким чином, додаткове загострення протистояння, та ще й у такий непевний спосіб, було аж ніяк не вигідне П. Дорошенку. Те ж стосується і Й. Тукальського, владу якого хоч і не визнавали на Лівобережжі, але все ж вважали митрополитом київським [8, с. 715]. Для останнього в цей час набагато гостріше стояло питання протистояння з Антонієм Винницьким, який претендував на митрополічу кафедру [11, с. 241]. Крім того, митрополит Й. Тукальський, як вірний соратник П. Дорошенка, не міг діяти всупереч політичних інтересів останнього. А серед цих інтересів, як було вказано вище, на середину літа 1670 р. не було бажання загострення конфронтації з Д. Многогрішним.

Надзвичайно важливим є те, що сам гетьман Д. Многогрішний не поспішав звинувачувати П. Дорошенка та Й. Тукальського: «Того не ведомо: за ведомом ли его королевского величества тоє стороны гетмана Петра Дорошенка и преосвященного в Бозе господина отца Юсифа Тукальского, митрополита киевского...» [2, с. 229].

На основі вище наведеної аргументації видається можливим стверджувати, що ініціатива організації демаршу проти гетьмана Д. Многогрішного у вигляді накладення на нього церковного прокляття цілком виходила від керівника митрополічного посольства отця Романа (Ракушки-Романовського). Така його дія була не більш як спробою дошкулити своєму кривднику.

Отже, на основі розглянутого прикладу можемо стверджувати, що і в часи, коли до релігії ставились безперечно надзвичайно серйозно, ставались випадки використання найвищої церковної влади з дуже дріб'язкових мотивів. Також випадок з накладенням церковного прокляття на гетьмана Д. Многогрішного є для українського суспільства XVII ст. прикладом інтриги з використанням маніпулятивних технологій та політичного тиску по відношенню до церковних ієрархів.

Посилання

1. Літопис Самовидця. [Видання підгот. Я.І. Дзира]. – К.: «Наукова думка», 1971. – 208 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1877. – Т. 9. – 988 с.
3. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – Кн. 3, Том XI–XV. – СПб.: Издательство Товарищества «Общественная польза», 1851–1879. – 1580 с.
4. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII ст. (Досліди над Літописом Самовидця). / М.Петровський – Харків, 1930. – 454 с.
5. Максимович М. Собрание сочинений / М. Максимович. – Т. I. – К., 1876. – 855 с.
6. Таирова-Яковлева Т. Гетманы Украины: История о славе, трагедиях и мужестве / Т. Таирова-Яковлева. – М.: Центрполиграф, 2011. – 472 с.
7. Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. – К.: Наш час, 2008. – 320 с.
8. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII веке. О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством Алексея Михайловича / В. Эйнгорн // Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских, 1898 г., Книга 4. – М.: Университетская типография, 1898. – 756 с.
9. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования / Н.И. Костомаров – Кн. 6. – Т. 15: Руина 1663–1687 гг. – СПб., 1882. – 695 с.
10. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко огляд його життя і політичної діяльності / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1985. – 712 с.
11. Смолій В.А., Степанков В.С. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Темпора, 2011. – 632 с.

Мамалага В.В. Церковное проклятие гетмана Демьяна Многогрішного

В статье рассматривается история церковного проклятия, наложенного на гетмана Д. Многогрішного константинопольским патриархом в 1670 г. Устанавливается личность инициатора этого демарша и мотивы такого шага.

Ключевые слова: Д. Многогрішний, Р. Ракушка-Романовский, церковное проклятие, интрига, 1670 г.

Mamalaha V.V. Church curse of Hetman Demian Mnohohrishnyi

This article reviews the curse imposed on church Hetman D. Mnohohrishnyi by Patriarch of Constantinople in 1670. The person of initiator of this demarche and motives of such a step is installed.

Key words: D. Mnohohrishnyi, R. Rakushka-Romanovsky, church curse, intrigue, 1670 year.

09.03.2016 р.

ЗАБУДОВА ТА ВУЛИЦІ М. МЕНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.

В статті охарактеризовано забудову та вуличну мережу міста Мени упродовж XVII–XVIII ст. Розглядається планування міських укріплень та замку Адама Киселя. На основі вперше відкритих відомостей здійснюється реконструкція вуличної мережі містечка XVIII ст. з розташуванням об'єктів адміністративного, культового, торгового призначення та приватних садиб. Спираючись на ці дані, автор приходиться до висновку, що значна частина тогочасних вулиць зберегла свій напрямок і на сучасній карті Мени.

Ключові слова: Мена, замок Адама Киселя, фортеця, передмістя.

Особливості планування міст Гетьманщини, їхньої забудови та архітектури останнім часом активно розробляються в українській історіографії. Здійснюються дослідження систем фортифікації, розташування адміністративних будівель, об'єктів економічної інфраструктури в столичних, полкових та сотенних містах, які після ліквідації полково-сотенного устрою стали центрами губерній або повітів. Стосовно більшості з них наприкінці XVIII – на початку XIX ст. були підготовлені типові плани реконструкції з метою приведення зовнішнього вигляду цих населених пунктів у відповідності до нового адміністративного статусу [7;9; 10; 19; 25].

Інша ситуація склалася з невеликими поселеннями, що втратили своє адміністративне значення або міський статус взагалі, стали центрами волостей або потрапили до категорії заштатних містечок. Донедавна майже не досліджувалася їхня забудова, мережа вулиць та інше. Також часто невідомо, чи взагалі існували їхні плани.

В нашій розвідці спробуємо частково закрити цю прогалину, взявши за об'єкт дослідження особливості формування забудови міста Мени, яка до 1781 р. була сотенним центром Чернігівського полку, потім – заштатним містечком Сосницького повіту Новгород-Сіверського намісництва та Чернігівської губернії.

Перші згадки про Мену, як укріплене поселення, відносяться до часів правління Речі Посполитої на Чернігово-Сіверщині. В період Смоленської війни 1632–1634 рр. в московських джерелах Мена разом з с. Блистова (нині – Менського району) позначені як «литовские острожки». З метою їх захоплення на початку травня 1633 р. воєвода Іван Бобрищев-Пушкін відправив з Новгорода-Сіверського загін чисельністю 250 чол. на чолі з Наумом Пушкіним. Менський острог був зруйнований, в полон потрапили 72 його захисники [4, с. 514; 14, с. 119].

Водночас Мена відома як центр однойменної волості, власники якої коронний підкоморій Адам Казановський, а з 1645 р. – чернігівський каште-